

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בכל זאת

לעתים אנו משתמשים במלים, שמקורן בתקופות הקלאסיות של הלשון העברית, במשמעות חדשה, שנוספה להן בתקופה מאוחרת, בימי הביניים. לא תמיד אנו נותנים את דעתנו על חידוש המשמע, שחל במלה; ואם במלים כך, בצירופי מלים ובייחוד בצירופי מלות שימוש על אחת כמה וכמה¹. נבדוק כאן אחד מצירופים אלה, המשמש בעברית של ימינו כביטוי של ויתור בראש הסיפה² במשפט הוויתור: צירוף, שצורתו באה אלינו מהמקרא — הצירוף בכל זאת — ונצביע על החידוש הסימנטי, שחל בו בלשון ימי הביניים³.

1. מלות שימוש — כלומר מלים „תפקודיות-דקדוקיות“, שלא באו אלא לציין קאטגוריות דקדוקיות-תחביריות שונות („מלות-יחס“, „מלות-קישור“ וכו.). ראה Ch. C. Fries, *The Structure of English*, London 1963, עמ' 54 ואילך.

2. הכינוי רישה מכוון תמיד לפסוקית המשועבדת (subordinated) שבמשפט הוויתור, גם אם סדר הפסוקיות מהופך. סיפה מציין תמיד את הפסוקית המושלטת (superordinated) על הרישה.

3. על ירושת ימי הביניים בעברית של ימינו בתחום הצירופים המילוניים ראה בספרי, העומד לצאת בפרסומי אוניברסיטת בראזילן בשיתוף עם „דביר“.

משפטי הויתור נתרבו בלשונות החיות מפני הצורך הרב להביע יחסים הגיוניים מורכבים. בעברית של ימינו יש מבחר גדול של מלות שימוש לציון משפט ויתור. עושר זה מקורו בהצטברות הממושכת של דרכי הבעה מכל תקופות לשוננו⁴.

ביטוי ויתור אלה משני סוגים הם, לפי מקומם במשפט הויתור: מהם הבאים בראש הרישה, ומהם הבאים בראש הסיפה (לעולם חייבים הם לבוא אפוא בראש היחידה התחברית, שהם משתייכים אליה). חלק ניכר מהם מוטעם בלשון הדיבור מלעיל ומלעיל-דלעיל⁵.

4. על מערכת סימון כפולה, שהגיעה אל העברית המודרנית (מלשון המקרא ומלשון חז"ל) ראה א' בן-דוד, לשון מקרא ולשון חכמים, מהדורה מתוקנת ומורחבת, ת"א תשכ"ז, עמ' 5 ואילך.

5. לעתים הטעמת מלעיל זו באה בהשפעת יידיש (כגון: אפילו), אולם לרוב אין לה הסבר מניח את הדעת. ייתכן, שבלשון הדיבור מגמה כללית להטעמת מלעיל, ושמה המשך של מסורת העדות כאן; ועיין מנצור, "על הטעמת מלעיל בעברית המדוברת", לשוננו לעם, קו—קז (תש"ך), עמ' 99—105. — יש שאופן ההטעמה בביטוי החיתור יוצר עימותים ("אופוזיציות") לאותם צירופים עצמם, כשאין הם ביטויים של ויתור. דרך משל: אמנם = ביטוי של ויתור/אמנם = "באמת" (תואר-פועל של הצדקה); בכל זאת = ביטוי של ויתור/בכל זאת = חלק מהסדרה: "בכל זה, בכל זאת, בכל אלה"; עם כל זה = ביטוי של ויתור/עם כל זה = חלק מהסדרה: "עם כל זה, עם כל זאת, עם כל אלה". ההטעמה סומנה כאן ע"י הדפסה באות מיוחדת.

ואלו הם ביטויי הוויתור (לפי מקורותיהם):

(א) בראש הרישה

[ההברה המוטעמת בלשון הדיבור תצוין כאן באותיות

מיוחדות]

מלשון המקרא או על פיה: אף כי, גם כי, אף אם,

גם אם, ואם גם;

מלשון חז"ל או על פיה: אפילו, אף על פי ש-,

על אף ש-, אף ש-;

מלשון ימי הביניים: הגם ש-, אפילו ש-, עם

ש-, ואם, ולו;

מהעברית החדשה ומהעברית של ימינו: אם כי,

למרות ש-, אמנם, °0.

(ב) בראש הסיפה

מלשון המקרא או על פיה: בכל זאת, עם זה, הרי;

מלשון חז"ל או על פיה: אף על פי כן, מכל מקום;

מלשון ימי הביניים: על כל פנים, עם כל זה;

מהעברית החדשה ומהעברית של ימינו: בכל אופן,

יחד עם זה (זאת), הרי ש-, °0.

ביטויי הוויתור שלפני הרישה ושלפני הסיפה מתואמים

6. 0, כלומר היעדר סימון, כביטוי של ויתור יכול לבוא או

ברישה או בסיפה, אך לא בשניהם.

זה עם זה בעברית של ימינו בדרכים הבאות (התיאור מחולק לפי רמות הסגנון) ⁷ :

ל פני הסיפה

ל פני הרישה

(א) בלשון הספרות:

0	{	אף כי	גם כי	אף אם
		אף על פי ש-	על אף ש-	
		אף ש-	הגם ש-	

(ב) בלשון ה"מלומדים" (בכתב ובדיבור):

גם אם	אם כי	ואם גם	0	הרי	הרי ש-
גם כי	ואף אם	הגם ש-	}	בכל זאת	
				למרות ש-	אפילו ש-
אף על פי ש-	על אף ש-	עם ש-		מכל מקום	
אפילו ש-				אף על פי כן	
0				על כל פנים	

7. תלמידי הסמינריון לבעיות בלשון ימינו באוניברסיטת בר-אילן בשנת תשכ"ו נתבקשו לציין את כל המשפטים ה"דקדוקיים" (כלומר, משפטים הנחשבים ל"נכונים" בלשון החיה) מבין כל הצירופים האפשריים של ביטויי הוויתור השונים ברישה ובסיפה, בלא שינוי בשאר המשפט. ליד המשפטים ה"נכונים" צוינו גם רמות הסגנון שלהם. לדוגמה: 0 / גם אם / אף על פי ש- / אם כי / וכי' הספר חשוב מאוד — 0 / בכל זאת / מכל מקום / וכי' לא רבים קראו אותו.

(ג) בלשון הדיבור התקנית:

0	{	עם ש-	אפילו ש-	אפילו	למרות ש-
בכל זאת		אמנם	אם כי	גם אם	אף כי
ובכל זאת ואף על פי כן	0				
בכל אופן		אמנם		אף כי	
יחד עם זה (זאת)				אמנם	

הבדיקה העלתה, שהביטוי בכל זאת שלפני הסיפה במשפטי הוויתור הוא מן השכיחים שברמות הסגנון השונות של העברית המודרנית. לכאורה יש בו משום המשך ישר לשימוש הלשון המקראית, וכך רשום הדבר במילונים⁸. אלא שעיון במקורות הביטוי ובתולדותיו מלמדנו, שאין כאן אלא צורה מקראית בלבד, ואילו שימוש — כלומר משמעותו — אינו מקראי כלל, אלא מימי הביניים הוא; וכשאנו מדמים למצוא בכתובים את השימוש הוויתורי של הצירוף, אין זה אלא שאנו מכניסים למקרא את תפיסת הלשון המקובלת עלינו בימינו.

ואלו הם המקומות, שבא בהם בכל זאת במקרא: כי לא ידע עבדך בכל-זאת דבר קטן או גדול (שמ"א כב, טו); היד יואב אתך בכל-זאת (שמ"ב יד, יט); בכל-זאת לא שב

8. ראה, דרך משל, במילון בן-יהודה, ערך זאת, עמ' 1278;

י' אבינרי, היכל רש"י ג', תל-אביב תשט"ו, עמ' 314.

אפו (יש' ה, כה ; ט, יא ; טז, כ ; י, ד) ; וגם בכל־זאת לא־שבה אלי (יר' ג, י) ; ולא בקשהו בכל־זאת (הוש' ז, י) ; בכל־זאת חטא־עוד (תה' עח, לב) ; בכל־זאת לא חטא איוב (איוב א, כב ; ב, י) ; ובכל־זאת אנחנו כרתים אמנה (נחמ' י, א). ויש להוסיף את הצירוף, שבו נתחלף זאת בזה : ובכל־זה לא הייתי בירושלם (נחמ' יג, ו).

בכל המקומות האלה אין בכל־זאת (בכל־זה) משמש כרכיב של משפט ויתור, כפי שאנו נוטים לפרשו על פי שימוש לשוננו היום, אלא כהרחבה של החלק ה"נשואי" * של משפטים פשוטים, שאינם משפטי ויתור : ברובם כהרחבה של פועל, ובמקום אחד (שמ"ב יד, יט) כהרחבה של "נשוא", שאינו פועל. הצירוף אינו נתפס אפוא בלשון המקרא כצירוף בעל משמעות מינימאלית (כיחידה מילונית), אלא כצירוף מורכב, שרכיביו האחרונים (immediate constituents) הם : ב + כל־זאת ; הרכיב ב תלוי בפועל או ב"נשוא" שאינו פועל ונקבע על ידו¹⁰ ; ואילו הרכיב כל־זאת מתפרק אף הוא לרכיביו האחרונים : כל + זאת, כשהרכיב זאת עשוי להתחלף באיברים אחרים של מערכת כינויי הרמז : זה (ראה נחמ' יג, ו) או אלה (ראה : אל תטמאו בכל־אלה כי

9. מונחי התחביר המקובלים, כגון "נשוא" באים במרכאות, מפני שלא נודקנו כאן לבעית הגדרתם וזיהוים.

10. ב זו עשויה להתחלף במלות־יחס אחרות לפני הצירופים, כגון : לא תקריבו ... מכל־אלה (ויק' כב, כה). על ב של ויתור ראה להלן הערה 12.

בכל־אלה נטמאו הגוים — ויק' יח, כד; ותרגזי לי בכל אלה
— יח' טז, מג; אם יגע טמא נפש בכל־אלה — חגי ב, יג;
מי לא ידע בכל־אלה — איוב יב, ט; ואשה בכל־אלה לא
מצאתי — קה' ז, כח).

דרך זו של הבנת הצירוף מתגלית בתרגומי המקרא
הקדומים: התרגום הארמי מתרגם: „בכל דא“; הסוריי:
„(ו)בהלין כלהין“ (בשמ"א כב, טו: „בכלה פתגמא הנא“);
השבעים: *ἐν πᾶσι τούτοις*; הלאטיני: *in omnibus his*.
הווי אומר: אין הם רואים בצירופנו ביטוי של ויתור.

אם כן הדבר, כיצד נתלו הפירושים הדקדוקיים
(כביטויים של ויתור) בצירוף בכל־זאת, ואימתי הופיעו
ראשונה?

בדיקתנו העלתה, שחכמינו מימי הביניים הם שפירשו
לראשונה את הצירוף בכל־זאת כביטוי של ויתור במקצת
מקומותיו במקרא. רש"י כותב על הוש' ז, י (ולא בקשהו
בכל־זאת): „כבר נמעטו ונשפלו, ובכל זאת לא שבו אל ה'“.
הווי אומר: הוא פירש כאן בכל־זאת שבכתוב כביטוי של
ויתור. אלא שלשם כך ראה צורך בהטלת שינוי במקומו של
הצירוף: הוא מעמידו (בצורת ובכל זאת, במתכונת הנהוגה
גם בעברית של ימינו: 0 לפני הרישה, ובכל־זאת לפני
הסיפה) — לפני הסיפה, ולא בסופה כבכתוב המתפרש.
כיוצא בו מפרש מצודת דוד (במאה הי"ח בפולין) אותו
כתוב: „עם כל הפורעניות הזאת הבאה עליהם לא בקשותו“.
במצודת דוד נמצא גם כתובים אחרים, שבהם נתפרש בכל־
זאת כביטוי של ויתור, כגון: תה' עח, לב (אף... עם כל

זה..."; איוב א. כב (ועם כי 11... מכל מקום..."). נחמ'
י, א ("הנה... ועם כל זה... ובכל זאת...").

מניין להם לפרשנינו תפיסה זו?

דומה, שחל עירוב בין שני ביטויים של ויתור
מתקופות שונות של העברית: בין בזאת שבלשון המקרא
(כגון: "ואם בזאת לא תשמעו לי... ויק' כו, כז)¹², ובין
נס כל זה שבעברית שבהשפעת הערבית (כגון: "אבל עם
כל זה אינני נמנע להודות לבוראי...") — יהודה אבן תבון,
תרגום תיקון מידות הנפש לשלמה אבן גבירול, כה¹³ — על
פי مع ذلك = עם זה בערבית)¹⁴. העירוב מסתבר מתוך
שכל אחד מרכיבי הצירוף בכל־זאת שימש במקורות שונים

11. דוק: לא אם כי, כמו בעברית החדשה (בלשון הרבנית,
המשכילית והמודרנית כאחת).

12. והשווה לכאן גם את ב של הויתור בלשון המקרא, כגון:
ועד־אנה לא־יאמינו בי בכל האותות אשר עשיתי בקרבן (במ' יד, יא);
ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' אלהיכם (דב' א, לב). וכן, כנראה,
במקומות אחרים של הצירוף בכל־זאת (כגון יש' ט, יא; הינו על
אף זאת"; וראה ש' ליונשטם וי' בלאו, אוצר לשון המקרא, כרך ב',
ערך ב (ב, 2).

13. מובא על פי מילון בן־יהודה, ערך עם (עמ' 4542).

14. עם זה כביטוי של ויתור מצוי כבר בלשון המקרא
המאוחרת: "ועם־זה לחם הפחה לא בקשתי (נחמ' ה, יח); וכן נמצא
עם כל אלה אצל בן־סירא: "ועם כל אלה עתר אל אל אשר יכין
באמת צעדיך" (בן־סירא לו, כא, במהדורת מ"צ סגל).

כחלק מביטוי של ויתור; ולא עוד, אלא שהרכיבים ב חזאת
עשויים היו להיחשב לנרדפים של עם ושל זה בביטוי
הויתור עם כל זה, ומתוך כך לא הורגש העירוב כחידוש
כלל.

אין הצירוף בכל-זאת נמצא כביטוי של ויתור לא
בלשון חכמים (במשנה ובתוספתא), ולא בלשוננו של רש"י¹⁵.
אנו מוצאים אותו בלשון ספר חסידים, כגון: "והנה הוא...
אומר לך ובחרת בחיים, ובכל זאת אנו... לא חשבנו..."
(ספר חסידים, סימן לא), ובעיקר בלשון הרבנית המאוחרת
ובלשון המשכילים; ומהן עבר אל העברית של ימינו.
רשמנו על פי עיון מקרי את המקומות שלהלן משימוש
בכל זאת כביטוי של ויתור: מצודת דוד בפירושו לנחמ'
י, א: "מוסב למעלה שאמר הנה אבותינו היו במלכות ובטובה
ועכ"ז לא עבדוך [ביטוי הויתור הם: הנה... ועם כל זה].
ואנחנו הלא עבדים ובצרה גדולה ובכל זאת אנחנו כורתים
ברית אמנה מקוימת לעובדיך" [ביטוי הויתור הם: הלא...
ובכל זאת]. כיוצא בו בדפי המגיד, כגון במכתבו של
הא"ח ס"ט מירושלים: והגם כי... בכל זאת... (המגיד י

15. המקומות המעטים, שרשם י' אבינרי בהיכל רש"י ג'
(תל-אביב תשט"ז), עמ' 314, מלשוננו של רש"י, מתפרשים כביטויים
אדורביאליים של האמצעי, ולא כביטויים של ויתור (מקומם בסוף
המשפט): "שאני התריתי בכם בכל זאת" (דב' ל, יט, ד"ה העדתי
בכם); "ואינך יכול להכחישם, שאדם טועה בכל זאת" (פסחים יב ע"א,
ד"ה והא רחמנא אמר).

[1866], עמ' 192 ב'; ; במכתבו של י"ל פרנקל מרוסיה :
אף כי ... בכל זאת (שם, עמ' 43) ; במכתבו של א"ה הרכבי
מפטרסבורג : אם כי ... בכל זאת ... (שם, עמ' 363) ;
ובמכתבו של ב' ברשא מבירוט : וגם ... ובכל זאת ... (שם,
עמ' 100).

לשימושי הצירוף כביטוי של ויתור בעברית המודרנית
תספיק הדוגמה הבאה, שכן רווח הוא בכל סוגי הכתיבה.
א' אבן-שושן רושם במילונו, ערך כל, מובאה זו מביאליק :
לא ידי עצבוכן ... לא כחי פזרתי בזה ... ובכל זאת יקרתם
לי, שדות (בשדה) ¹⁶.

מ א י ר ש ל י

על ה"יישום" ועל ה"השלכה"

חידושים מיותרים ומזיקים

בידוע הוא, שאוצר לשוננו אין בו כדי לפרנס כל
צרכיה הלשוניים של מדינה בימינו, ושקביעת מונחים למושגים,
שאינו לנו כנגדם בלשון המסורה, היא צורך חיוני. זה היה גם
אחד המניעים להקמת האקדמיה ללשון העברית, שעם תפקידיה
וסמכויותיה לפי החוק נמנית גם קביעת מונחים, והיא

16. כל הדוגמות, שרשם י' כנעני במילונו, ערך כל (מהמקרא

מרש"י ומביאליק) כבר נידונו בפנים.